

WAT HEET MOETEN?¹

Jaap Hage
Rijksuniversiteit Limburg
Vakgroep Metajuridica
Postbus 616
6200 MD Maastricht

SUMMARY

The central thesis of this paper is that a concrete ought (not a rule formulation) is a reason-based fact, not fundamentally different from other reason-based facts. A reason-based fact is a fact that only exists thanks to the existence of one or more other facts. These other facts are the reasons on which it is based.

The conditions of existence of deontic facts include the validity of particular norms which underlie the reasons for the existence of the deontic facts. Norms are not statements which are true or false; they do not express facts, but are rather instruments by means of which humans attach significance to facts. The validity of a norm is a fact, in the case of an institutional norm even a reason-based fact. On the basis of norms, facts can become reasons for behaviour.

The norms which underlie deontic facts are of three different types, that is personal norms, social norms and institutional norms. The latter two types can belong to a particular point of view, such as the moral or the legal point of view. Facts that are based on reasons from one point of view only, belong to that point of view themselves.

In the case of personal norms and the reasons based on them (personal reasons), there is a close connection between the acceptance of the norm (considering facts of a particular type as reasons for a particular conclusion) and being motivated to perform the behaviour which is required by the norm. This connection explains the close relation between deontic (guiding) reasons, and anankastic (explanatory) reasons, and why acceptance of a concrete ought often leads to the behaviour that ought to be performed.

1. Dit artikel is een verkorte versie van een gelijknamig rapport dat via de auteur te verkrijgen is. Een belangrijke verschil is dat het rapport uitsluitende redenen behandelt, terwijl dit artikel ze, ter beperking van de omvang van het artikel, buiten beschouwing laat.
Hoewel dit artikel geen samenvatting van mijn dissertatie (J.C. Hage, *Feiten en betekenis*, Leiden 1987) is, zijn de verdedigde standpunten op die dissertatie gebaseerd.
De auteur bedankt P.W. Brouwer voor zijn commentaar, dat op een aantal punten tot verbetering van dit artikel heeft geleid.

1. INLEIDING

In het recht en de moraal spelen vragen van moeten en mogen een belangrijke rol. Toch is het verre van duidelijk wat we bedoelen als we zeggen dat iets moet of mag. De vraag 'Wat is moeten?' is verre van eenvoudig te beantwoorden. Een te gemakkelijk antwoord is dat 'moeten' een primitieve term is die verder niet valt te definiëren. Dit antwoord is correct, maar geeft slechts antwoord op de de vraag wat het woord 'moeten' betekent, en niet op de vraag wat het verschijnsel moeten inhoudt.

Non-cognitivistische theorieën omtrent de aard van het moeten houden in dat het verschijnsel moeten niet bestaat. Er valt slechts iets te zeggen over het gebruik van het woord 'moeten', over wat zo'n gebruik veronderstelt van de spreker (schrijver) en over de effecten die dat gebruik heeft op de toehoorder (lezer). In dit verband is met name de opvatting van Hare interessant, die inhoudt dat wie serieus vindt dat iets moet, geneigd zal zijn dienovereenkomstig te handelen.²

Het nadeel van non-cognitivistische theorieën is dat meningsverschillen over wat er moet gebeuren nergens over zouden gaan. Toch lijkt het vreemd als de debiteur en de crediteur die van mening verschillen over de vraag of de debiteur nog duizend gulden moet betalen het over niets zouden hebben.

Dit probleem wordt vermeden door descriptivistische theorieën als die van Foot, die er op neer komen dat alle moeten relatief is ten aanzien van één of meer normen.³ Het bovengenoemde meningsverschil zou in deze visie betrekking hebben op de vraag of de debiteur nog duizend gulden moet betalen als hij zich aan het recht wil houden. Deze vraag is op basis van het geldende recht objectief te beantwoorden.⁴ Gegeven de relativisering van elk moeten ten opzichte van een (stelsel van) normen, zou men dit standpunt relativistisch descriptivisme kunnen noemen.

Het nadeel van relativistisch descriptivisme is dat het normatieve karakter van het moeten lijkt te zijn verdwenen. De debiteur van ons voorbeeld zou kunnen zeggen: 'Ja, om me aan het recht te houden zou ik duizend gulden moeten betalen. Maar moet ik me wel aan het recht houden?'. In het algemeen zien we een spanning tussen het vermeend objectieve

2. R.M. Hare, *The language of morals*, Oxford 1952, blz. 171/2.

3. Vgl. 'Morality as a system of hypothetical imperatives', opgenomen in Ph. R. Foot, *Virtues and Vices and other Essays in Moral Philosophy*, Basil Blackwell, Oxford 1978, blz. 157-173.

4. Ik zie hier af van de complicaties die voortvloeien uit de eventuele onvolledigheid of gebrekkige kenbaarheid van het recht.

karakter van het moeten en het normatieve karakter daarvan. Descriptivistische theorieën kunnen het vermeend objectieve karakter verklaren, maar hebben moeite met het normatieve karakter van het moeten. Non-cognitivistische theorieën kunnen eenvoudig omgaan met het normatieve karakter van deontische taaluitingen, maar kunnen niet overweg met het schijnbaar objectieve karakter van het moeten.

In het licht van het voorgaande kunnen we enkele vragen formuleren met betrekking tot de aard van het moeten:

1. Correspondeert er iets in de werkelijkheid met moeten-oordelen?
2. Welk verband bestaat er tussen moeten-oordelen en menselijk gedrag?
3. Is een concreet moeten steeds relatief met betrekking tot bepaalde normen en wat wil dat zeggen voor de relatie tussen dat moeten en gedrag?
4. Is het zinvol te zeggen dat we ons aan de normen van een bepaald gezichtspunt (de moraal, het recht) moeten houden?

In dit artikel zal ik proberen een analyse te geven van wat 'moeten' is. Op grond van die analyse wordt een antwoord gegeven op de zojuist geformuleerde vragen.

2. REDEN-GEBASEERDE FEITEN

2.1 Institutionele feiten

Er zijn feiten die enkel bestaan omdat andere feiten zich voordoen. Die andere feiten *constitueren* de eerstgenoemde feiten. Een bekend voorbeeld van zo'n situatie is het verschijnsel van de institutionele feiten.⁵ Als bij het voetballen de bal over de doellijn gaat, *geldt* dat als een doelpunt. Er zijn nu in zekere zin twee feiten. Het eerste feit is dat de bal over de doellijn ging; het tweede feit is dat er een doelpunt werd gemaakt. Toch is er zuiver fysisch gezien maar één ding gebeurd, namelijk dat de bal over de doellijn ging. Het andere feit komt daar als het ware 'bovenop'; het doet zich slechts voor omdat en voor zover het eerste feit zich voordoet. Iets soortgelijks is het geval bij beloven. Als ik zeg 'Hierbij beloof ik je het geld dat ik nu van je krijg binnen drie weken weer terug te geven' doet zich naast het feit dat ik die woorden uitspreek het feit voor dat ik een bepaalde belofte doe. Een juridisch voorbeeld is dat het ondertekenen van een bepaald stuk papier bij de notaris (een transportakte) geldt als het overdragen van een onroerend goed.

5.. Verschillende opstellen over het verschijnsel van institutionele feiten in verband met het recht kunnen worden gevonden in D.N. MacCormick en O. Weinberger, *An Institutional Theory of Law*, Reidel, Dordrecht etc. 1986. Heel uitvoerig over institutionele feiten is ook J. Searle, *The construction of social reality*. The Free Press, New York 1995. Het zou te ver voeren om het hier uiteengezette over redengebaseerde feiten te vergelijken met de opvattingen van deze auteurs.

2.2 Contingente en inherente betekenis

Het verschijnsel institutionele feiten kan worden verklaard door onderscheid te maken tussen contingente en inherente betekenis. Laat ik om misverstanden te voorkomen voorop stellen dat ik met dit onderscheid de betekenis van feiten, niet van symbolen voor ogen heb. Hoewel in de filosofische (en de linguïstische) betekenisleer relatief veel aandacht is besteed aan de betekenis van symbolen, geldt dat er veel meer dingen zijn die betekenis kunnen hebben. Daaronder vallen ook feiten. Zo zou bijvoorbeeld het feit dat er concentratiekampen bestaan waarin mensen elkaar de meest verschrikkelijke dingen aandoen voor iemand kunnen betekenen dat God niet bestaat, of het zou - meer actiegericht - ook voor hem kunnen betekenen dat hij Amnesty International actief moet gaan steunen. Mijns inziens wordt het woord 'betekenen' in deze context letterlijk gebruikt, maar in een ruime zin waarvan betekenis als die van symbolen een speciaal geval is. Overigens blijkt uit dit voorbeeld reeds dat betekenis niet slechts bestaat uit het representeren (signaleren, symboliseren) van (andere) fysieke feiten, maar ook uit het representeren van wat men moet doen.

Feiten kunnen betekenis hebben. Zo roept het feit dat ik de deur voor iemands neus dichtgooi in onze cultuur gevoelens van afkeuring op en wel op zo'n systematische wijze dat we kunnen zeggen dat dit feit een zekere negatieve betekenis heeft. Die betekenis is nog niet gegeven met de omschrijving van het feit als de deur voor iemands neus dichtgooien. Het is denkbaar dat zo'n feit die negatieve betekenis niet zou hebben. Daarom heeft het feit dat ik de deur dichtgooi die negatieve betekenis *contingent*.

Het is ook mogelijk datzelfde gedrag te omschrijven als onbeschoft gedrag. Het feit dat ik me onbeschoft gedraag, heeft geen andere fysische basis dan het feit dat ik de deur voor eens anders neus dichtgooide; het is veeleer een nieuwe omschrijving van 'dezelfde' gebeurtenis. In zoverre is de situatie analoog aan die van de voetbal die over de doellijn ging en daardoor een doelpunt opleverde. De nieuwe omschrijving legt evenwel de nadruk op de negatieve betekenis van mijn gedrag en niet zozeer op de wijze waarop die negatieve betekenis tot stand kwam. Die negatieve betekenis is als het ware *inherent* aan het feit dat ik me onbeschoft gedroeg, terwijl hij contingent was aan het feit dat ik de deur dichtgooide. Op vergelijkbare wijze is de betekenis voor de uitslag van de voetbalwedstrijd inherent aan de beschrijving van het gebeurde als scoren van een doelpunt, terwijl hij contingent is ten aanzien van de beschrijving van het gebeurde als het passeren door de bal van de doellijn.

Het is kenmerkend voor institutionele feiten dat ze inherent een bepaalde betekenis hebben die de feiten waarop ze zijn gebaseerd contingent hebben. Het is zelfs

waarschijnlijk dat de termen welke voor die institutionele feiten staan, geïntroduceerd zijn om die betekenis efficiënt te kunnen uitdrukken. Zo is bijvoorbeeld het begrip 'eigendom' geïntroduceerd omdat aan bepaalde feitelijke situaties juridisch gezien een zekere betekenis werd toegeschreven. Door het gebruik van de term 'eigendom' kan die betekenis efficiënt worden uitgedrukt.

Institutionele feiten zijn een speciaal geval van de categorie van *reden-gebaseerde feiten*. Reden-gebaseerd zijn die feiten waarvan het bestaan afhankelijk is van de aanwezigheid van bepaalde redenen voor hun bestaan. Zo is het bestaan van het feit dat er een doelpunt is afhankelijk van de reden dat de bal over de doellijn ging en is het bestaan van het feit dat ik me onbeschoft gedroeg afhankelijk van de reden dat ik de deur voor iemands neus dichtgooide.

De redenen waarop reden-gebaseerde feiten zijn gebaseerd, zijn zelf feiten die op hun beurt ook weer reden-gebaseerd kunnen zijn. Zo is het feit dat Ajax met 1-0 van Feijenoord won gebaseerd op de reden-gebaseerde feiten dat Ajax één en Feijenoord geen doelpunt maakte.

Ik stel voor de feiten die aan een reden-gebaseerd feit ten grondslag liggen de *constituerende feiten* te noemen, en de feiten die daarop gebaseerd zijn, de *conclusies* van de constituerende feiten. De relatie tussen constituerende feiten en hun conclusies kan twee vormen aannemen. Het is mogelijk dat de constituerende feiten 'samenvallen' met hun conclusies, zoals bij het over de doellijn gaan van de bal en het ontstaan van een doelpunt, of het dichtslaan van de deur en onbeschoft handelen. Het is ook mogelijk dat de constituerende feiten hun conclusies als het ware 'veroorzaken', zoals wanneer twee op elkaar aansluitende wilsverklaringen 'veroorzaken' dat er een overeenkomst ontstaat, en zoals wanneer rechtsregels ontstaan door regelgeving.

Reden-gebaseerde feiten bestaan slechts voorzover er redenen voor hun bestaan zijn. Het is niet mogelijk dat er 'zomaar' een overeenkomst tussen partijen bestaat, of dat een voetbalclub een wedstrijd 'zomaar' gewonnen heeft.

2.3 Veralgemening en beginselen

De relatie tussen redenen en hun conclusies zijn veralgemeenbaar. Als een concreet feit van het type A een reden is voor een concreet feit van het type B, dan zijn feiten van het type A in het algemeen redenen voor feiten van het type B. Bijvoorbeeld, als het feit dat ik iets gestolen heb een reden is om mij met de nek aan te kijken, dan geldt in het algemeen dat het feit dat iemand iets gestolen heeft een reden is om de betreffende persoon met de

nek aan te kijken.

Dat wil niet zeggen dat iedere dief dan ook met de nek moet worden aangekeken. Het gaat slechts om een reden, die het mogelijk moet afleggen tegen sterkere redenen om de betreffende persoon niet met de nek aan te kijken. Maar men kan niet serieus zeggen dat het feit dat ik een dief ben een reden is om mij met de nek aan te kijken, zonder ook te zeggen dat in het algemeen het feit dat iemand een dief is een reden is om hem met de nek aan te kijken.

De veralgemening van de relatie tussen een reden en de daarop gebaseerde conclusie leidt tot de formulering van een beginsel.⁶ In het hierboven gegeven voorbeeld zou het beginsel luiden dat wie steelt met de nek dient te worden aangekeken, of - zoals ik nog zal betogen - daaraan equivalent, dat het feit dat iemand heeft gestolen een reden is om hem/haar met de nek aan te kijken.

Redenen en beginselen zijn nauw met elkaar verbonden. Hun onderlinge verhouding kan zowel vanuit de redenen, als vanuit de beginselen worden benaderd. Als de redenen als vertrekpunt worden gekozen, kan men zeggen dat als men bepaalde feiten A als redenen ziet voor een bepaalde conclusie B, men het beginsel 'Als A dan B' hanteert (aanvaardt). Dus, als men het feit dat iemand een dief is, ziet als reden waarom die persoon met de nek moet worden aangekeken, dan aanvaardt men het beginsel dat dieven met de nek moeten worden aangekeken. De aanvaarding van het beginsel blijkt dan uit het als redenen zien van een bepaald type feiten.

Als het beginsel als vertrekpunt wordt gekozen, dan kan men zeggen dat de aanvaarding van het beginsel *maakt* dat men bepaalde feiten als redenen voor bepaalde conclusies ziet. Aanvaarding van het beginsel dat dieven met de nek moeten worden aangekeken maakt dan dat men het feit dat iemand een dief is, ziet als reden waarom die persoon met de nek moet worden aangekeken.

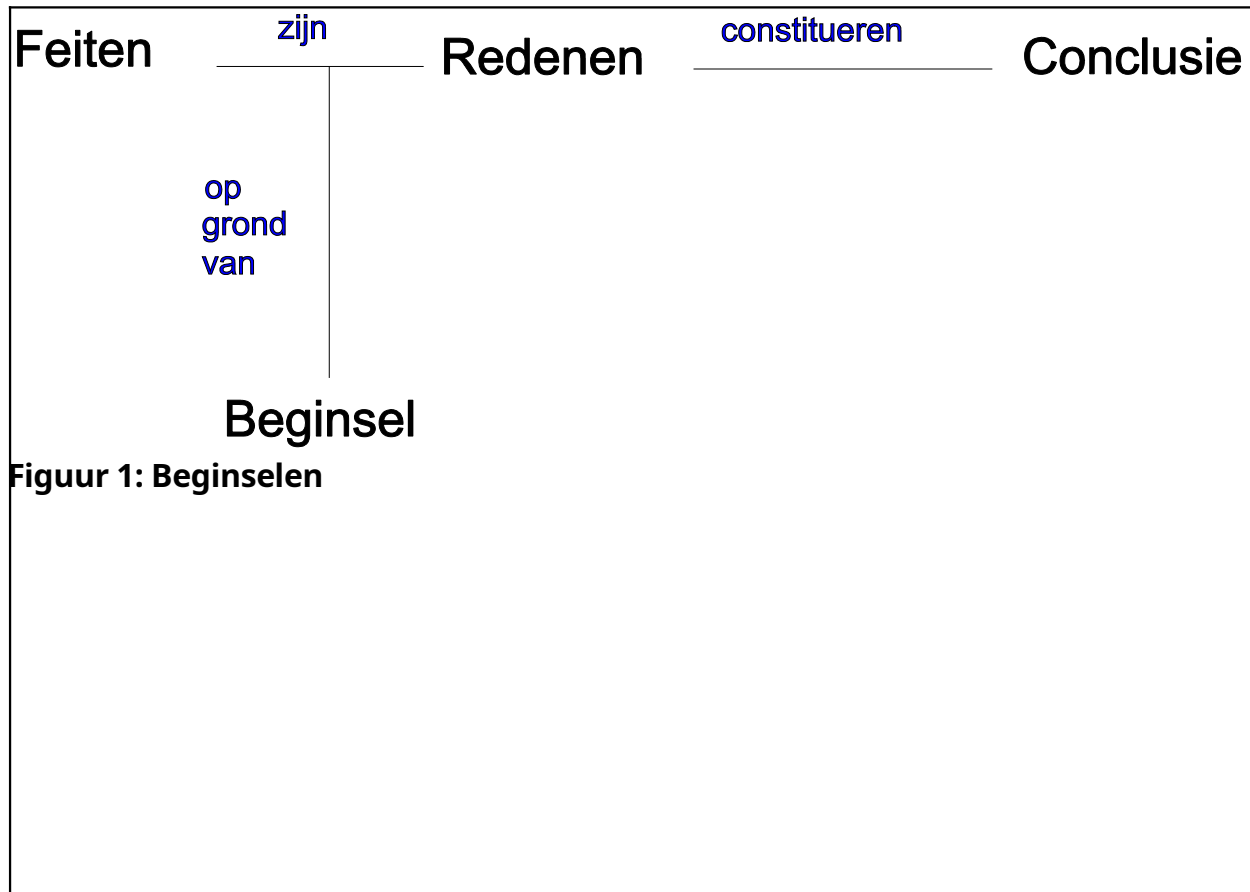
Het als redenen beschouwen van bepaalde soorten feiten en het hanteren van een bepaald beginsel zijn twee zijden van een medaille. Als het ene zich voordoet, doet het andere zich *ipso facto* ook voor. Afhankelijk van het soort beginselen⁷ is het soms aantrekkelijker vanuit de beginselen naar de redenen te kijken en soms om van de redenen naar de beginselen te kijken. Bij rechtsbeginselen bijvoorbeeld, is het aantrekkelijker de juridische relevantie van feiten te verklaren uit het bestaan van een bepaald rechtsbeginsel dan omgekeerd, terwijl het aantrekkelijker is mijn aanvaarding van het beginsel dat blues-rock-platen mooi zijn op te maken uit het feit dat ik het feit dat iets een blues-rock-plaat is aan te voeren als reden

6. Dit wordt genuanceerd in paragraaf 3.

7. De relevante onderscheidingen tussen de soorten komen aan de orde in paragraaf 6.

waarom die plaat mooi is.

De relatie tussen beginselen, redenen en de door die redenen geconstitueerde feiten (hun conclusies), wordt schematisch worden weergegeven in figuur 1.⁸

Figuur 1: Beginselen

Behalve redenen voor, kunnen er ook redenen tegen een conclusie zijn. Dat geldt niet alleen voor deontische conclusies, maar ook voor bijvoorbeeld de conclusie dat een bepaalde handeling onbeschoft is. Zo is het een reden voor de onbeschoftheid van mijn handeling dat die handeling het voor iemand anders neus dichtgooien van een deur was,

8. Voor logisch geïnteresseerden is het van belang te zien hoe dit model afwijkt van het deductie-model, waarin de conclusie via een Modus Ponens-redenering zou worden afgeleid uit de feiten en het beginsel. Het tussenvoegen van de redenen heeft logisch gezien een paar consequenties. In de eerste plaats is de relatie tussen feiten, beginselen en redenen geen logische relatie, maar een constitutieve, hetgeen maakt dat er een aantal logisch 'vreemde' zaken kan optreden die de defeasibility van redeneringen met beginselen deels verklaren. In de tweede plaats is het mogelijk geworden dat er ook redenen tegen een conclusie zijn, zonder dat direkt sprake is van een inconsistentie. Meer hierover in: J.C. Hage en H.B. Verheij, Reason-Based Logic: a logic for reasoning with rules and reasons. *Law, Computers and Artificial Intelligence*, vol. 3 (1995), nrs. 2/3, blz. 171-209.

maar is het een reden tegen de onbeschoftheid dat het dichtgooien gebeurde in poging te voorkomen dat een klein kind van de trap zou vallen.

Als er zowel redenen voor als redenen tegen een conclusie zijn, dan hangt het van de onderlinge verhouding van die redenen af of de conclusie 'volgt' of niet. De redenen moeten dan, zo wil een metafoor, worden 'afgewogen'. Het is niet erg duidelijk wat dit afwegen inhoudt en het is zelfs de vraag of er één soort proces is dat de interactie van alle soorten redenen beheerst. Wat wel duidelijk is, is dat we ons soms bewust zijn van redenen voor en tegen een bepaalde conclusie en dat we *op grond daarvan* die conclusie soms wel en soms niet trekken. Met andere woorden, de redenen oefenen invloed uit op de te trekken conclusie, maar hoe dat in zijn werk gaat is onduidelijk.

Soms valt er meer te zeggen, namelijk als er redenen zijn waarom bepaalde redenen het van andere zouden moeten winnen. De conclusie van de interactie van de redenen wordt dan rationeel bepaald door de redenen die behoren te winnen. Een voorbeeld van een dergelijke situatie doet zich voor als een casus waarin botsende redenen voorkomen eerder voorwerp is geweest van rechterlijke besluitvorming en we aan die eerdere besluitvorming een reden ontleen om de redenen in het huidige geval net zo te wegen als in het eerdere geval.

De gevolgen van *constitutieve* redenen liggen op het nivo van de werkelijkheid. Dus als de reden voor de onbeschoftheid van mijn gedrag het wint van de reden tegen de onbeschoftheid, wil dat zeggen dat mijn gedrag onbeschoft *is*. En als de redenen waarom een bepaalde misdadiger niet moet worden gestraft het winnen van de redenen waarom hij wel zou moeten worden gestraft, dan moet die misdadiger niet worden gestraft.

3. DEONTISCHE REDENEN

3.1 Soorten redenen

Het is mogelijk om onderscheid te maken tussen verschillende soorten redenen op grond van de verschillende conclusies waartoe die redenen leiden. Eén belangrijke groep van redenen is die van redenen waarom een bepaalde classificatie van toepassing is. Dat zijn bijvoorbeeld redenen waarom dit een tafel of een walvis is, waarom deze persoon een dief is, waarom iemand eigenaar is en waarom een bepaalde handeling onbeschoft, of in strijd met de redelijkheid en billijkheid is. Uit deze voorbeelden blijkt dat deze categorie van redenen verschillende gezichtspunten (gewone taalgebruik, etikette, recht) en het onderscheid tussen beschrijven en waarden overspant.

De andere belangrijke groep van redenen bestaat uit de redenen die tot modale feiten leiden. Dit zijn redenen waarom iets waarschijnlijk, of zeker is, redenen waarom iets (on)mogelijk is en tenslotte redenen waarom iets moet, verboden is, of mag.

De redenen waarom iets waarschijnlijk of zeker is hebben betrekking op onze *kennis* van de werkelijkheid. Ik stel daarom voor om ze *epistemische redenen* te noemen. Epistemische redenen zijn redenen waarom we al dan niet van bepaalde feiten overtuigd moeten zijn.

Ik stel voor om redenen waarom iets al dan niet mogelijk of noodzakelijk is, in navolging van Von Wright *anankastische redenen* te noemen.⁹ In een juridische context hebben anankastische redenen vaak met bevoegdheden en bekwaamheden te maken. Anankastische redenen zijn vaak ook *oorzaken*. Bijvoorbeeld, het feit dat ik de steen loslaat, maakt het noodzakelijk dat de steen valt, maar is tevens ook de oorzaak dat de steen valt. Natuurlijk is ook de zwaartekracht de oorzaak dat de steen valt, maar die maakt het dan ook noodzakelijk dat de losgelaten steen valt. In een juridische context komt hetzelfde voor: Dat Jan geen eigenaar van de auto is, is de reden dat hij de auto niet kan overdragen; het is ook de oorzaak van Jan's beschikkingsonbevoegdheid.

3.2 Deontische redenen

Het is me hier niet zozeer om epistemische of om anankastische redenen te doen maar veeleer om redenen waarom iets moet of mag. Ik zal die redenen *deontische redenen* noemen. De conclusies van deontische redenen, dat wil zeggen de conclusies dat iets moet, verboden is of mag, of dat iemand iets moet of (niet) mag doen zijn dan *deontische feiten*. Deontische feiten zijn in deze visie een speciaal geval van reden-gebaseerde feiten.

Deontische redenen zijn meestal gebaseerd op normatieve beginselen of op doeleinden. Bijvoorbeeld, het beginsel dat we onze beloften moeten nakomen maakt het feit dat ik beloofd heb om niet te laat thuis te komen van mijn werk tot een reden waarom ik niet te laat thuis *mag* komen van mijn werk. Of het beginsel dat men mensen in nood hoort te helpen maakt het feit dat iemand in nood verkeert tot reden waarom die persoon *moet* worden geholpen.

Behalve beginselen kunnen ook doeleinden aan deontische redenen ten grondslag liggen. Bijvoorbeeld, als ik naar mijn werk wil gaan (als ik tot doel heb naar mijn werk te gaan), dan is het feit dat deze weg naar mijn werk leidt een reden om deze weg te nemen (waarom ik deze weg moet nemen). Of als het doel geldt een zo groot mogelijk geluk voor zoveel

9. G.H. Von Wright, *Norm and Action*, Routledge and Kegan Paul, London 1963, blz. 10.
Het Griekse *anankè* staat voor noodzakelijkheid.

mogelijk mensen te bevorderen, dan is het feit dat een bepaalde handeling bijdraagt aan dit grootst mogelijke geluk een reden waarom die handeling verricht moet worden. Als de wetgever nastreeft om de werkloosheid te bestrijden en als verlaging van het minimumloon daartoe bijdraagt, dan heeft de wetgever een reden om een regel te maken (waarom hij zo'n regel moet maken) die het minimumloon verlaagt.

Doeleinden vormen een zeer ruime categorie, die ondermeer ook waarden en belangen omvat. Zo ligt de waarde vriendschap ten grondslag aan redenen waarom datgene gedaan moet worden dat vriendschap bevordert. Mijn belang om lang te leven ligt ten grondslag aan de reden waarom ik niet moet roken.

Het is niet uitgesloten dat sommige van de bovengegeven voorbeelden niet erg aanspreken. Dat kan komen omdat men over het hoofd ziet dat een reden waarom iets al dan niet gedaan moet worden niet meer is dan een reden, die eventueel moet worden afgewogen tegen andere redenen met als gevolg dat de uiteindelijke conclusie toch anders luidt. Dus als het feit dat een bepaalde weg naar mijn werk leidt een reden is waarom ik die weg moet nemen, sluit dat niet uit dat ik alles wel beschouwd die weg niet moet nemen, omdat ik dan geen gelegenheid de brief te posten die ik wil posten (een doel).

Deontische redenen zijn tevens redenen om iets (niet) te doen en vice versa. Dus de reden waarom ik niet te laat thuis *mag* komen van mijn werk is tevens een reden om niet te laat van mijn werk thuis te komen. En de reden waarom de wetgever een regel moet maken waarbij het minimumloon wordt verlaagd is tevens een reden voor de wetgever om zo'n regel te maken. Net zo geldt dat als ik een reden heb om iets te doen, bijvoorbeeld om een ijsje te kopen, ik ipso facto een reden heb waarom ik iets *moet* doen, dus is casu waarom ik een ijsje moet kopen.

Dit laatste voorbeeld heb ik om tweeërlei reden gekozen. Ten eerste om te laten zien dat redenen waarom iets gedaan moet worden niet altijd zwaarwichtig zijn. Het gaat bij deontische kwesties lang niet altijd om ernstige morele of juridische zaken; integendeel zou ik haast zeggen. Maar het mechanisme van beginselen, doeleinden en deontische redenen is steeds hetzelfde, of het nu gaat om het kopen van ijsjes, of het straffen van moordenaars en het redden van mensenlevens.

De tweede hieraan verwante reden waarom ik het voorbeeld van het kopen van een ijsje heb gekozen, is om te illustreren dat niet alle moeten moreel of juridisch moeten is. De vraag wat moet worden gedaan kan vanuit verschillende gezichtspunten worden beantwoord en de aard van de redenen die voor een moeten dienen te worden aangevoerd varieert van gezichtspunt tot gezichtspunt. Soms is er zelfs in het geheel geen sprake van een gezichtspunt, zoals bij het kopen van een ijsje. In een dergelijk geval kan de vraag wat

gedaan *moet* worden in betekenis samenvallen met de vraag wat te doen. De realisatie dat de vraag *Wat moet ik doen?* vaak neerkomt op *Wat zal ik doen?* heft mogelijke bezwaren op tegen de gelijkstelling van redenen om te handelen met deontische redenen.¹⁰

3.3 Anankastische en deontische redenen

In verband met redenen om te handelen (reasons for action) heeft Raz onderscheid gemaakt tussen verklarende (explanatory) en gedragleidende (guiding) redenen.¹¹ De laatste zijn redenen waarom men iets moet doen; de eerste zijn redenen waarom iemand de facto iets heeft gedaan. Bijvoorbeeld, het feit dat het regent is een (gedragleidende) reden om mijn paraplu mee te nemen. Dat ik (al dan niet terecht) dacht dat het regende is de (verklarende) reden waarom ik mijn paraplu heb meegenomen. Verklarende redenen zijn psychische toestanden, gedragleidende redenen (in het algemeen niet-psychische) feiten.

Als deontische redenen redenen zijn om te handelen, vallen ze samen met de door Raz onderscheiden categorie van gedragleidende redenen. Verklarende redenen zijn dan redenen in de zin van oorzaken, oftewel anankastische redenen. Met dit inzicht hebben we de eerste stap gezet op weg naar de ontwarring van de kluwen van gedragleidende en verklarende redenen. De oorzaken van menselijk gedrag kunnen op verschillende nivo's worden beschreven. Zo is het bijvoorbeeld de oorzaak van mijn misdadige gedrag dat ik een moeilijke jeugd heb gehad, dat bepaalde neuronen in mijn hersenen vuurden, of dat ik dacht dat mijn leven werd bedreigd. Al deze oorzaken kunnen ook worden omschreven als redenen, in overeenstemming met de theorie dat anankastische redenen vaak oorzaken zijn.

Echter, van al deze oorzaken zijn degene die bewustzijnstoestanden uitdrukken als enige gerelateerd aan deontische redenen. Dat bepaalde neuronen vuren is geen reden voor mij om iets te doen, al is het wel de reden dat ik iets deed. Maar mijn mening dat mijn leven wordt bedreigd is gerelateerd aan de deontische reden dat mijn leven wordt bedreigd. Dat laatste feit, niet mijn mening daaromtrent, is een reden voor gedrag, een deontische reden. Het is deze relatie tussen een deontische reden en mijn mening dat zo'n reden zich voordoet, welke mening zelf een anankastische reden kan zijn, die de verwarring rond gedragleidende en verklarende redenen deels veroorzaakt.

10. Deze gelijkstelling kan ook worden aangetroffen in J. Raz, *Practical Reason and Norms*, Hutchinson, London 1975, blz. 28 e.v.

11. J. Raz, Introduction van J. Raz (red.) *Practical Reasoning*. Oxford University Press, Oxford, p. 1-17.

4. BEGINSELEN, FEITEN EN GEZICHTSPUNTEN

In het voorgaande heb ik haast terloops een aantal dingen opgemerkt over de relaties tussen beginselen, doeleinden, regels en gezichtspunten. Aangezien het om zaken gaat die voor de rest van mijn betoog essentieel zijn, zal ik die relaties nogmaals systematisch en wat uitvoeriger aangeven.

4.1 Beginselen en feiten

Om te beginnen wil ik scherp onderscheiden tussen enerzijds beginselen, doeleinden en regels en anderzijds feiten. In mijn visie behoren beginselen, doeleinden en regels behoren tot een fundamenteel andere ontologische categorie dan feiten. Beginselen etc. hebben een constitutieve functie; ze maken dat sommige feiten andere feiten opleveren; ze vormen de wetmatige verbanden die tussen feiten van verschillende typen bestaan. Zelf zijn ze echter geen beschrijvingen van feiten. Neem bijvoorbeeld het beginsel dat dieven gestraft behoren te worden. Dit beginsel schept het verband tussen de soorten feiten 'een dief zijn' en 'gestraft behoren te worden'. Het beginsel beschrijft echter niet zelf een feit en met name niet het universele feit dat alle dieven gestraft behoren te worden.

Dat het beginsel niet een universeel feit beschrijft kan op verschillende manieren worden duidelijk gemaakt. Ten eerste is het mogelijk dat het beginsel geldt, zonder dat het 'corresponderende' universele feit waar is. Als bij wijze van uitzondering één dief niet gestraft behoort te worden, dan is de universele bewering onwaar. Het beginsel kan dan evenwel nog steeds aanvaard worden, met name ook omdat het slechts een beginsel is, dat enkel tot redenen leidt die eventueel nog tegen andere redenen moeten worden afgewogen.

Ten tweede hebben beginselen en beweertzinnen een verschillende (in de terminologie van Searle) 'direction of fit'.¹² Beweertzinnen als taalenteiten corresponderen als het goed is (als ze waar zijn) met de werkelijkheid, waarbij de werkelijkheid primair is. De beweertzin streeft ernaar met de werkelijkheid te corresponderen. Bij constitutieve beginselen is het precies andersom. De gelding van het beginsel maakt dat zich in de werkelijkheid bepaalde relaties tussen feiten voordoen. De werkelijkheid streeft er bij wijze van spreken naar overeen te stemmen met het beginsel. Het verdient aandacht dat dit niet alleen geldt voor deontische beginselen zoals het beginsel dat dieven gestraft behoren te worden, maar ook voor classificerende beginselen zoals het beginsel dat het scheppen van gevaar voor anderen onzorgvuldig is, of het beginsel dat als iets vermogenswaarde vertegenwoordigt, het een

12. J. Searle, *Intentionality; An essay in the philosophy of mind*. Cambridge University Press, Cambridge 1979, blz. 3 e.v.

goed is in de zin van art. 310 Sr.

Dit laatste punt kan, als men uitgaat van een correspondentietheorie van waarheid, ook worden uitgedrukt door te zeggen dat beginselen geen waarheidswaarde hebben. Waarheid is immers het resultaat van correspondentie met een onafhankelijk gegeven werkelijkheid. Een dergelijke correspondentie is voor beginselen, gezien hun constitutieve karakter, principieel onmogelijk. Het ontbreken van een waarheidswaarde heeft evenwel niets te maken heeft met het deontische karakter van beginselen, maar enkel met hun constitutieve karakter. Ook classificerende beginselen hebben geen waarheidswaarde. Later zullen we zien dat deontische *beweerzinnen* wél een waarheidswaarde hebben.

Hoewel beginselen dus niet corresponderen met de werkelijkheid, is het feit dat ze bestaan (gelden, aanvaard worden) wel degelijk een deel van de werkelijkheid. Zo is het bijvoorbeeld een ware bewering over het Nederlandse recht dat daarin de beginselen gelden dat geen feit strafbaar is zonder een daaraan voorafgaande wettelijke strafbepaling en dat niemand mag profiteren van zijn eigen onrechtmatige gedrag. De beginselen zelf zijn echter geen beweringen (en dus ook niet waar). Ze zijn onderdelen van het Nederlandse recht en dragen als zodanig bij aan verbanden tussen bepaalde feiten (rechtsfeiten en rechtsgevolgen).

4.2 Gezichtspunten

Dit brengt me op het onderwerp van de gezichtspunten. Beginselen behoren soms tot een gezichtspunt, zoals bijvoorbeeld het gezichtspunt van de moraal of van het recht. Het beginsel dat men zijn medemens moet behandelen als zichzelf is mogelijk geldig als moreel beginsel, maar zeker niet als beginsel van het Nederlandse (privaat)recht.

Als een beginsel tot een bepaald gezichtspunt behoort, dan ligt het eventueel ten grondslag aan redenen die tot datzelfde gezichtspunt behoren. Dus als ik mezelf kleine foutjes vergeef, is dat een morele reden om anderen ook kleine foutjes te vergeven, maar juridisch is dat niet zo'n reden. Dat kan betekenen dat mijn buurman moreel gezien de schade van een klein foutje niet hoeft te vergoeden, maar juridisch gezien wel. Met andere woorden, er kan een discrepantie ontstaan tussen de morele en de rechtswerkelijkheid, gebaseerd op een verschil in aanvaarding van een beginsel tussen verschillende gezichtspunten.

4.3 Normen, normbeschrijvingen en deontische feiten

Als we deontische beginselen en regels, dat wil zeggen beginselen en regels die deontische conclusies hebben en dus ten grondslag liggen aan redenen voor deontische feiten, *normen* noemen, kunnen we onderscheiden tussen normen, normbeschrijvingen en normatieve, of deontische feiten. Normen als 'Dieven horen gestraft te worden' beschrijven niet en zijn dus niet waar of onwaar. Ze zijn daarentegen wel geldig of ongeldig, of worden al dan niet aanvaard of gebruikt.¹³ Vandaar dat zinnen als 'Het beginsel dat dieven gestraft behoren te worden is geldig' beweersinnen zijn die waar of onwaar zijn. Dergelijke zinnen, die van normen zeggen dat ze gelden, of geaccepteerd of gebruikt worden, zal ik *normbeschrijvingen* noemen. Soms worden normbeschrijvingen gegeven in de vorm van de formulering van de norm zelf. Het is bijvoorbeeld in bepaalde contexten mogelijk tot uitdrukking te brengen dat de norm dat iedereen belasting behoort te betalen geldt door te zeggen: 'Iedereen behoort belasting te betalen'. Vandaar dat de verleiding soms groot is normformuleringen te beschouwen als beweersinnen. Toch dient m.i. goed te worden onderscheiden tussen de twee gebruiksmogelijkheden van een zin als 'Iedereen behoort belasting te betalen'. In het ene gebruik is het enkel de formulering van de norm en beweert als zodanig niets. In het andere gebruik is het een bewering over het bestaan van die norm en gaat het om een ware of onware beweersin.

Van de normbeschrijvingen dienen weer de beschrijvingen van deontische feiten te worden onderscheiden. Normbeschrijvingen beschrijven, net als andere zinnen die zeggen dat een bepaalde regel geldt, een bepaald aspect van de (sociale) werkelijkheid en zijn als zodanig zelf niet normatief. Zinnen die deontische feiten beschrijven, zoals 'Jan behoort belasting te betalen', zijn daarentegen wel normatief. Ze stellen dat zich bepaalde deontische feiten voordoen. Dergelijke zinnen zal ik *deontische beweersinnen* noemen.

Deontische beweersinnen zijn waar of onwaar, afhankelijk van of het feit dat ze weergeven zich al dan niet in de werkelijkheid voordoet. In dat opzicht komen ze overeen met normbeschrijvingen, die ook waar of onwaar zijn al naar gelang de toestand van de werkelijkheid. Het typerende voor deontische beweersinnen is evenwel dat de feiten waarvan hun waarheid afhankelijk is een speciaal soort reden-gebaseerde feiten zijn, te weten deontische feiten.

5. WAARHEIDSVORWAARDEN VAN DEONTISCHE BEWEERZINNEN

Deontische beweersinnen drukken het moeten uit waar het me in dit artikel om te doen is. Ik zal me hier niet bezig houden met de vraag wat een zin als 'Jan moet belasting betalen' betekent. Het antwoord lijkt me niet zo moeilijk te geven: die zin betekent namelijk dat Jan

13. Voorlopig zal ik al deze bestaanswijzen van normen op een grote hoop gooien. In bepaalde contexten is het verschil echter van belang, zoals we zullen zien in paragraaf 7.

belasting moet betalen. Daarmee is evenwel nog niet aangegeven wanneer die zin precies waar is. Weliswaar weten dat hij waar is als Jan belasting moet betalen, maar we weten niet onder welke omstandigheden Jan belasting moet betalen.

Die laatste vraag is overigens dubbelzinning. In één interpretatie vraagt hij naar de (juridische) gronden van Jan's belastingplicht. Daar is het me hier ook niet om te doen. In de andere interpretatie vraagt hij naar wat het wil zeggen dat Jan belasting moet betalen. Het onderscheid tussen deze twee interpretaties is net als het onderscheid tussen wat Ria's gedrag onbeschoft maakt en wat het wil zeggen dat Ria's gedrag onbeschoft is.

De vraag wat het wil zeggen dat Jan belasting moet betalen, of - algemener - wat het wil zeggen dat iemand iets moet doen, of dat iets gedaan behoort te worden, is het onderwerp van deze en de volgende paragrafen.

Deontische feiten zijn reden-gebaseerde feiten. Net als voor alle reden-gebaseerde feiten geldt voor deontische feiten dat ze zich voordoen als de redenen daarvoor zwaarder wegen dan de redenen daartegen, en dat ze zich niet voordoen als er in het geheel geen relevante redenen zijn. Dus een zin als 'X moet Y doen' is waar, als de redenen waarom X Y moet doen zwaarder wegen dan de redenen waarom dat niet het geval is.

Een feit is een reden voor of tegen een deontische conclusie als er een deontisch beginsel of een doel is, dat dit feit tot zo'n reden maakt. Een *geldig* (deontisch) beginsel maakt een feit tot een reden voor een conclusie als aan de voorwaarden van het beginsel is voldaan. Een *aanvaard* doel maakt het feit dat een handeling of toestand bijdraagt aan de realisering van dat doel tot reden waarom die handeling verricht moet worden, respectievelijk die toestand het geval behoort te zijn.

Ter illustratie van deze basis-analyse van de waarheidsvoorwaarden van deontische beweersinnen zal ik twee voorbeelden geven. Het eerste voorbeeld betreft een zeer eenvoudig geval. We hebben de geldige regel dat iedereen zich moet houden aan wat hij is overeengekomen. Jan is met Piet overeengekomen om Piet duizend gulden te betalen. Dit feit maakt dat aan de voorwaarden van de geldige regel is voldaan. Daarom is het feit dat Jan met Piet overeen is gekomen dat Jan aan Piet duizend gulden zal betalen een reden waarom Jan aan Piet duizend gulden moet betalen. Er zijn geen redenen tegen het bestaan van die verplichting en daarom bepaalt die ene beschikbare reden de uitkomst van de afweging van de redenen: Jan moet Piet duizend gulden betalen.

Het tweede voorbeeld illustreert de afweging van redenen. We hebben het geldige beginsel dat dieven gestraft behoren te worden en we hebben het aanvaarde doel dat kinderen zo goed mogelijk dienen te worden opgevoed. Stel dat Jan - nog een kind - een dief is. Op

grond van het geldige beginsel dat dieven gestraft behoren te worden, is dit feit een reden waarom Jan gestraft behoort te worden. Het feit dat als Jan gestraft wordt, Jan niet optimaal wordt opgevoed, is een reden tegen het straffen van Jan, op grond van het aanvaarde doel dat kinderen zo goed mogelijk dienen te worden opgevoed. We hebben dus een reden om Jan te straffen en een reden om dat niet te doen. Stel dat de reden dat als Jan gestraft wordt, Jan niet optimaal wordt opgevoed, zwaarder weegt dan de reden dat Jan een dief is. In dat geval behoort Jan niet gestraft te worden.

Deontische beweerezinnen zijn vaak gerelateerd aan een bepaald gezichtspunt. Die van het recht en van de moraal zijn in dit verband de meest voor de hand liggende. Het feit dat iets moet vanuit een bepaald gezichtspunt is de resultante van de redenen die tot dat gezichtspunt behoren. Dat wil bijvoorbeeld zeggen dat een juridisch moeten-oordeel enkel gebaseerd kan zijn op juridische redenen. Dit sluit overigens niet uit dat het recht morele redenen kan incorporeren. Die incorporatie betekent echter dat de oorspronkelijk morele redenen ook tot het juridische gezichtspunt zijn gaan behoren.

Juridische redenen kunnen op hun beurt enkel gebaseerd zijn op juridische regels, beginselen en doeleinden. Dat wil zeggen dat die regels, beginselen en doeleinden *rechtens* geldig of aanvaard dienen te zijn.

De feiten die redenen vanuit het juridische gezichtspunt opleveren, hoeven zelf niet aan het juridische of enig ander gezichtspunt gerelateerd te zijn. Het is zelfs mogelijk dat een moreel feit, bijvoorbeeld dat gedrag in strijd met de redelijkheid en billijkheid is, op grond van een rechtsregel een reden vanuit het juridische gezichtspunt oplevert.

6. DE GELDING VAN BEGINSELEN EN REGELS EN DE AANVAARDING VAN DOELEINDEN

Er is niet één antwoord mogelijk op de vraag onder welke omstandigheden een regel geldt, of een beginsel of doel aanvaard wordt. Ik zal onderscheiden tussen drie soorten beginselen, doeleinden en regels, te weten persoonlijke, sociale en institutionele. Op basis van een karakterisering van persoonlijke beginselen en doeleinden zal ik sociale beginselen, doeleinden en regels en institutionele regels bespreken.

6.1 Persoonlijke beginselen en doeleinden

Persoonlijke beginselen en doeleinden zijn beginselen en doeleinden die door een bepaald persoon worden aanvaard, respectievelijk nagestreefd. Dat sluit niet uit dat die beginselen en doeleinden daarnaast ook een sociaal karakter hebben. Het persoonlijke karakter is m.i.

evenwel ontologisch gezien het meest fundamentele.

Op het persoonlijke nivo wordt de aanvaarding van een beginsel gedefinieerd in termen van het erkennen van bepaalde soorten feiten als redenen voor bepaalde soorten conclusies. Met andere woorden, op dit nivo zijn de redenen primair en is de aanvaarding van beginselen daarvan afgeleid. Het blijft natuurlijk zo dat de erkenning van feiten als redenen en het aanvaarden van een beginsel twee zijden van één en dezelfde medaille zijn.

Iemand ziet een feit als een reden indien hij aan dat feit bepaalde mentale consequenties verbindt. Ik zal me hier beperken tot deontische redenen en in dat geval hebben de relevante mentale consequenties betrekking op motivatie tot gedrag. Iemand ziet een feit als een reden om iets te doen (waarom hij iets moet doen) indien het bewustzijn van dat feit hem pleegt te motiveren (in de zin van 'aanzetten') om dat te doen. Bijvoorbeeld, ik zie het feit dat iemand dreigt te verdrinken als reden om haar te redden, indien het bewustzijn van het feit dat iemand dreigt te verdrinken mij gewoonlijk motiveert tot het redden van die persoon.

Deze omschrijving van een deontische reden bevat twee dispositionele termen. Ten eerste hoeft iemand slechts *gewoonlijk* te worden gemotiveerd en ten tweede hoeft zij slechts te worden *gemotiveerd*, hetgeen de mogelijkheid openlaat dat een sterkere motivering voor het tegendeel het wint.

Het is belangrijk op te merken dat een feit een reden voor gedrag is, als het bewustzijn van dat feit tot motivatie voor dat gedrag pleegt te leiden. De bewustzijnstoestand is dan een verklarende reden voor dat gedrag en de inhoud van die bewustzijnstoestand (het feit waarvan men zich bewust is) is de gedragleidende reden voor hetzelfde gedrag. Bijvoorbeeld het feit dat het regent is een (gedragleidende, deontische) reden voor mij om mijn paraplu mee te nemen, en het feit dat ik me er van bewust ben dat het regent is de (verklarende, anankastische) reden dat ik mijn paraplu meeneem.

Op grond van bovenstaande omschrijving van deontische redenen kunnen we zeggen dat iemand een deontisch beginsel 'Als A dan moet B' aanvaardt (hanteert), indien zij feiten van het type A als redenen ziet voor het verrichten van handelingen van type B, of - hetgeen op hetzelfde neerkomt - als redenen om handelingen van type B te verrichten. Op vergelijkbare wijze geldt dat iemand het doel D aanvaardt, als zij feiten van het type 'handeling H draagt bij tot B' ziet als redenen voor het verrichten van handelingen van type H, of - wat op hetzelfde neerkomt - als redenen waarom een handeling van het type H verricht moet worden.

Dergelijke beginselen en doeleinden, waarvan het bestaan, dat wil zeggen het aanvaard of

gehanteerd worden, samenvalt met het *door een bepaald persoon* onderkennen van bepaalde type feiten als redenen voor bepaalde type gedrag, noem ik *persoonlijke deontische beginselen, c.q. doeleinden*.

6.2 Deontische contractie

Bij persoonlijke beginselen en doeleinden (en ook bij de later nog te bespreken sociale beginselen en doeleinden) doet zich een opmerkelijk verschijnsel voor, namelijk dat een beginsel of doel ook redenen kan genereren als het nog niet aanvaard was, maar als de betreffende persoon het behoort te aanvaarden. Het aanvaarden van een persoonlijk beginsel of een doel is namelijk een vorm van (mentaal) gedrag, waarvoor en -tegen redenen kunnen pleiten. Als er beslissende redenen zijn om een beginsel of doel te aanvaarden, dan kan dat beginsel of doel redenen genereren als ware het reeds aanvaard.

Bijvoorbeeld, het zou kunnen dat ik het feit dat het regent zou behoren te zien als een reden om een paraplu mee te nemen. Weliswaar zie ik dat momenteel niet zo, omdat ik niet goed nadenk over mijn gezondheid, maar in principe hecht ik aan mijn gezondheid (een doel) en op grond daarvan heb ik een reden om het feit dat het regent te zien als reden om een paraplu mee te nemen. Doordat ik het doel aanvaard heb dat ik gezond moet blijven, behoor ik het beginsel te aanvaarden dat ik een paraplu moet meenemen als het regent en omdat ik dat beginsel *moet* aanvaarden, is het feit dat het regent een reden waarom ik een paraplu moet meenemen.

Dat wil overigens niet zeggen dat ik ook door heb dat dit feit een reden is om een paraplu mee te nemen. Een beginsel dat nog niet aanvaard is, hoewel het gegeven mijn overige beginselen en doeleinden aanvaard behoort te worden, zal juist redenen genereren waarvan ik me niet bewust ben. Dergelijke redenen zullen in het algemeen mijn gedrag dan ook niet beïnvloeden.

Ik zal het verschijnsel dat beginselen en doeleinden die aanvaard behoren te worden redenen kunnen genereren net als beginselen en doeleinden die aanvaard zijn *deontische contractie* noemen, omdat het moeten aanvaarden van een doel of beginsel op hetzelfde neerkomt als het werkelijk aanvaard zijn van dat doel of beginsel. Deontische contractie speelt een belangrijke rol bij alle redeneren met persoonlijke of sociale beginselen en daarmee ook bij het redeneren over moeten en mogen.

6.3 Sociale beginselen en doeleinden

Sociale beginselen gelden binnen een groep mensen. Zo'n beginsel geldt binnen een groep G, als de meeste leden van G het beginsel aanvaarden als een persoonlijk beginsel en bovendien vinden dat de andere leden van G dat ook behoren te doen.

Bijvoorbeeld, binnen een groep geldt het beginsel dat dieven gestraft behoren te worden indien de meeste leden van die groep het feit dat iemand een dief is als reden plegen te zien voor het straffen van die persoon en als ze vinden dat die reden ook voor de andere leden van de groep geldt (en misschien ook wel voor niet-groepsleden). Die opvatting over het gedrag van anderen kan zich uiten in allerlei vormen van verbale en sociale pressie.¹⁴

Voor sociale doeleinden geldt iets soortgelijks. Een doel is aanvaard binnen een groep als de meeste leden van die groep dat doel als een persoonlijk doel aanvaarden en als ze bovendien vinden dat de door dat doel gegenereerde redenen ook voor de andere groepsleden gelden.

Een wezenlijk verschil tussen persoonlijke en sociale beginselen is dat de laatste binnen een groep aanvaard kunnen worden zonder dat alle groepsleden de door de sociale beginselen gegenereerde redenen ook als redenen voor hun gedrag erkennen. Zo is het goed mogelijk dat binnen een groep waarin het beginsel geldt dat dieven gestraft behoren te worden individuen voorkomen die niet geloven in straffen en daarom ook het feit dat iemand een dief is niet zien als reden om die persoon te straffen. Zulke individuen zullen dan gebruik maken van wat Hare het 'inverted commas use' van moeten noemde¹⁵: ze erkennen wel dat de dief gestraft 'moet' worden, maar dan op een niet-gecommitteerde manier; het moeten is slechts dat van de groepsnormen, maar niet van hun persoonlijke normen. Hart schreef in dit verband over de (niet-extreem) externe benadering van regels.¹⁶

Sociale beginselen (en doeleinden) hebben dus een bestaanswijze die tot op zekere hoogte is losgemaakt van het mentale gedrag van individuen. Datzelfde geldt ook voor de redenen die op sociale beginselen en doeleinden zijn gebaseerd en ook voor het moeten dat eventueel op die redenen is gebaseerd. Hierin ligt de basis voor de ervaring dat iets 'objectief' moet. Het moeten gebaseerd op sociale normen en doeleinden is niet meer een kwestie van persoonlijke keuze. Dit (tot op zekere hoogte) onpersoonlijke karakter van de bestaanswijze van sociale beginselen en doeleinden kan tot uitdrukking worden gebracht door het gebruik van het woord 'gelden'. De term 'aanvaarding' suggereert nog de persoonlijke betrokkenheid die zo wezenlijk is voor het bestaan van persoonlijke beginselen en doeleinden. Daartegenover suggereert de uitdrukking 'gelden' de 'objectieve'

14. Deze omschrijving sluit nauw aan bij H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, Clarendon Press, Oxford 1961, blz. 55 e.v.

15. *The Language of Morals*, blz. 167.

16. *The Concept of Law*, blz. 86 e.v.

bestaanswijze van sociale beginselen en doeleinden.

Ook bij sociale beginselen en doeleinden doet zich het verschijnsel van deontische contractie voor. Iets kan sociaal moeten omdat er beginselen zijn die sociaal aanvaard behoren te worden en die ten grondslag liggen aan sociale redenen waarom dat moet. Bijvoorbeeld, gegeven de huidige sociale normen en doeleinden die binnen een groep gelden, zou binnen die groep het beginsel aanvaard behoren te worden dat er geen koelkasten met CFK's gekocht dienen te worden. Zelfs al is die norm nog niet echt aanvaard (bijv. omdat er nog niet door genoeg groepsleden over de milieu-effecten van CFK's is nagedacht), dan nog is het feit dat een koelkast CFK's bevat binnen die groep een reden om die koelkast niet te kopen.

6.4 Institutionele regels en rechten

Institutionele regels zijn nog meer losgemaakt van de persoonlijke beleving van mensen dan sociale beginselen. Ik versta hier onder institutionele regels die regels, die gelden omdat ze gemaakt zijn volgens een procedure die binnen een sociale institutie is voorgeschreven voor het maken van binnen die institutie geldende regels.

Hoewel deze omschrijving algemeen gesteld is en bijvoorbeeld ook gebruikt kan worden voor spelregels die worden opgesteld door bijvoorbeeld de Wereld Schaakbond, wil ik me hier in het bijzonder richten op rechtsregels. De sociale institutie van het recht kent tegenwoordig in (haast) alle landen één of meer procedures om algemeen verbindende voorschriften te maken. De voorschriften die volgens de betreffende procedures zijn gemaakt (en die nog niet afgeschaft zijn) zullen gewoonlijk geldende regels opleveren.

Geldende rechtsregels zullen, als ze toepasselijk zijn, redenen genereren. Als die redenen tot deontische conclusies leiden, is er sprake van een juridisch moeten. Een dergelijk moeten kan zich in theorie voordoen zonder dat ook maar iemand zich daar iets aan gelegen laat liggen.¹⁷

Institutionele regels zijn, zoals de naam al zegt, regels, geen beginselen. Dat komt omdat ze het resultaat zijn van een besluitvormingsprocedure waarin, naar men mag hopen, de voor de betreffende regel relevante feiten zijn meegewogen. De beginselen en doeleinden welke aan de relevantie van die feiten ten grondslag liggen hoeven dan niet meer te worden

17. Dit geldt niet meer als niemand zich iets gelegen laat liggen aan welk juridisch moeten dan ook. Dan bestaat het betreffende rechtssysteem namelijk niet meer. Vgl. H. Kelsen, *Reine Rechtslehre*, 2e ed., Wenen 1960, blz. 212 e.v. over de effectiviteit van rechtssystemen als geheel als voorwaarde voor de geldigheid van individuele rechtsregels.

toegepast als de regel toepasselijk is. Toepasselijkheid van de regel sluit toepassing van de onderliggende beginselen en doeleinden uit.

6.5 Instituties en gezichtspunten

Hoewel er enige samenhang is tussen sociale instituties en gezichtspunten, vallen deze niet samen. Voor elke sociale institutie is er een corresponderend gezichtspunt. Maar dat wil niet zeggen dat er een institutie is voor elk gezichtspunt en ook niet dat alle normen van een gezichtspunt waartoe ook een sociale institutie behoort, steeds institutionele normen zijn.

De moraal vormt een voorbeeld van een niet-geïnstitutionaliseerd gezichtspunt. Het recht laat zien dat een gezichtspunt dat geïnstitutionaliseerd is niet enkel institutionele regels en rechten hoeft te bevatten. Er is ook ongeschreven recht, dat bestaat uit regels, beginselen en doeleinden (waarden, belangen) die niet in de vorm van enigerlei officieel besluit erkenning hebben gevonden binnen de institutie. De gangbare criteria voor het bestaan van gewoonterecht (*usus* en *opinio necessitatis*) illustreren dat mooi. Een regel kan een rechtsregel zijn, enkel omdat hij regelmatig wordt gebruikt binnen een groep en omdat hij binnen die groep als *rechtsregel* wordt aanvaard. De criteria voor het bestaan als sociale regel zijn verdisconteerd in de *usus* en de *opinio necessitatis* tezamen, terwijl de *opinio* bovendien de eis omvat dat de regel wordt gezien als behorende tot het recht.

Door het verschijnsel van deontische contractie kunnen niet alleen beginselen die de *facto* als rechtsbeginselen zijn aanvaard juridische redenen genereren, maar ook beginselen die als rechtsbeginselen aanvaard behoren te worden. Dit maakt dat niet alleen die feiten juridisch relevant zijn die relevant worden gemaakt door feitelijk aanvaarde beginselen of doeleinden, of door geldende regels of rechten, maar ook feiten die relevant zijn op grond van beginselen en doeleinden die (in rechte) aanvaard behoren te worden. Dit maakt dat het gezichtspunt 'recht' veel meer omvat dan enkel het geïnstitutionaliseerde deel van het recht.

7. HET AFWEGEN VAN REDENEN

Op basis van de toepasselijkheid van beginselen, regels en doeleinden wordt bepaald welke redenen voor en tegen een bepaald concreet moeten pleiten. Het is de afweging van deze redenen die uiteindelijk bepaalt of iets al dan niet moet.

Het is moeilijk aan te geven wat het afwegen van redenen precies inhoudt. Het gaat om een

metafoor voor iets waar we niet altijd evenveel grip op hebben. Het eenvoudigste geval van het afwegen van redenen doet zich voor als er niet echt 'gewogen' hoeft te worden. Als er enkel redenen voor de aanwezigheid van een bepaald feit pleiten, en geen redenen tegen, dan zal dat feit zich voordoen. En omgekeerd, als er enkel redenen tegen de aanwezigheid van een feit zijn, dan doet dat feit zich niet voor.

Soms, als er zowel redenen voor en tegen de aanwezigheid van een feit zijn, hebben we een reden waarom de redenen voor of de redenen tegen het zouden moeten winnen. In zo'n geval hebben we een reden waarom we die andere redenen op een bepaalde manier tegen elkaar afwegen. In dit verband heb ik reeds het voorbeeld genoemd van een beroep op jurisprudentie als precedent om redenen op een bepaalde manier te wegen.

Een complicatie is hier dat er zowel redenen voor als redenen tegen het op een bepaalde manier van wegen van andere redenen kunnen zijn. In het ene arrest zijn bijvoorbeeld de redenen op de ene manier gewogen en in het andere arrest op de andere manier. Dan hebben we weer redenen nodig om te bepalen welke 'meta-redenen' het winnen bij afweging, etc.

Meestal als er zowel redenen voor als redenen tegen de aanwezigheid van een bepaald feit zijn, ontbreken redenen waarom de ene groep redenen het van de andere zou winnen. Vóór het arrest van het Hof Arnhem van 27 oktober 1983, NJ 1984, 80 was er zowel reden waarom software een goed is in de zin van art. 321 Sr, namelijk dat het vermogenswaarde vertegenwoordigt en een reden waarom het geen goed is, namelijk dat het immaterieel is en was er geen reden waarom de ene reden het van de andere zou winnen bij afweging. De beslissing dat software een goed is kan dan wel worden gemotiveerd met een beroep op de reden die voor die klassificatie pleit, maar een volledige motivering die ook aangeeft waarom die reden het wint van de reden waarom software niet zo'n goed is, zou vóór het wijzen van dat arrest moeten ontbreken.¹⁸

In gevallen waarin er zowel redenen voor als redenen tegen zijn en waarin er geen eenduidige redenen zijn waarom de ene groep redenen zwaarder weegt dan de andere, is er geen rationeel antwoord op de vraag of de conclusie van de redenen zich voordoet. In praktijk worden dergelijke problemen opgelost door de knoop door te hakken, idealiter na goed nadenken. Voor de persoon die de knoop op een bepaalde manier doorhakt, hebben bepaalde redenen blijkbaar zwaarder gewogen dan andere. Maar deze constatering heeft veeleer betrekking op de psychologie van de persoon die de beslissing nam, dan op de rationele verhouding tussen groepen van redenen.

18. De betreffende problematiek is inmiddels achterhaald door aanpassing van art. 10 van de Auteurswet.

8. ANTWOORDEN OP ENKELE VRAGEN

We hebben gezien dat een concreet moeten zich voordoet als de redenen daarvoor zwaarder pleiten dan de redenen daartegen, en dat die redenen gebaseerd zijn op toepasselijke regels, beginselen en doeleinden. Deze bestaansvoorwaarden komen in essentie overeen met die van alle reden-gebaseerde feiten. Deontische feiten zijn dan ook in het geheel niet bijzonder, zolang men maar:

1. duidelijk verschil maakt tussen regels, doeleinden en beginselen en de daarop gebaseerde feiten,
2. inziet dat toepassing van een regel, doel of beginsel slechts leidt tot een reden voor een reden-gebaseerd feit en dat die reden het eventueel af kan leggen tegen andere redenen.

Uitgaande van deze inzichten zal ik nu een antwoord geven op de vragen die ik aan het begin van dit artikel heb geïdentificeerd met betrekking tot de relatie tussen moeten en gedrag.

8.1 Wat correspondeert er met een waar moeten-oordeel?

De eerste vraag die ik in de inventaris van vragen opnam, is of er iets in de werkelijkheid correspondeert met moeten-oordelen. Deze vraag kan op twee manieren worden beantwoord. De eerste manier, die eigenlijk het beste is, omdat hij het meeste inzicht geeft in de kern van de problematiek, is dat met ware moeten-oordelen deontische feiten corresponderen. Met het oordeel dat Jan gestraft behoort te worden correspondeert, als het oordeel waar is, het deontische feit dat Jan gestraft behoort te worden.

Dit schijnbaar triviale antwoord is daarom van belang, omdat het duidelijk maakt dat de werkelijkheid meer omvat dan puur fysieke feiten. Het is het foutieve idee dat alles in de werkelijkheid fysiek is, dat heeft geleid tot m.i. evident onjuiste non-cognitivistische theorieën over moeten en mogen. Enkel door dit idee te laten varen en zich te realiseren wat het betekent dat er meer feiten kunnen zijn dan de enkel fysieke, ontstaat een basis om tot een adekwate theorie over moeten te komen.

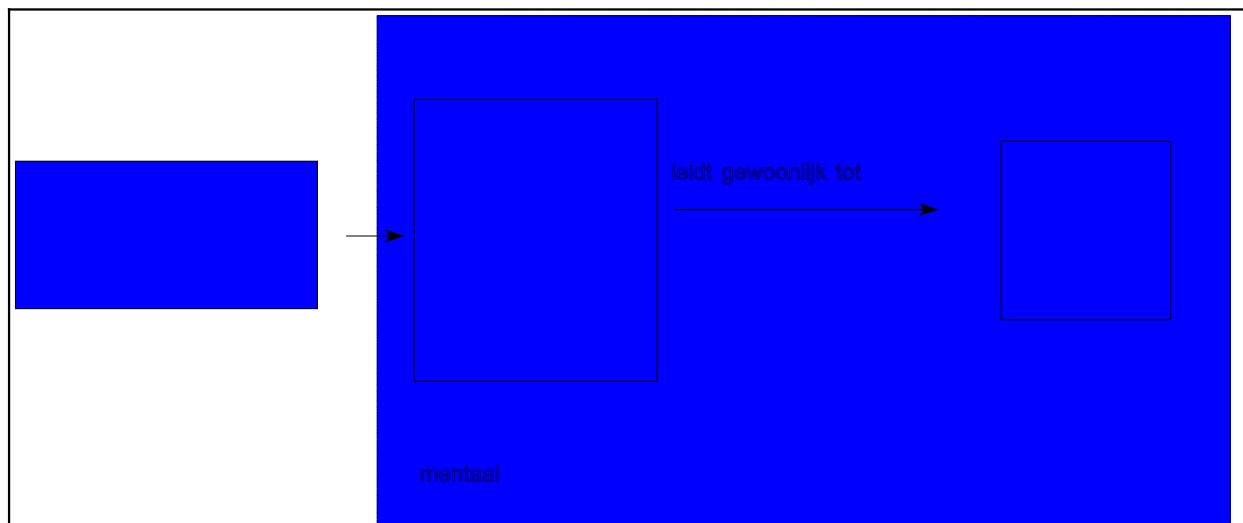
Een minder triviaal antwoord, dat mogelijk voor sommigen bevredigender is, bestaat uit de waarheidsvoorwaarden-analyse voor deontische beweertzinnen die ik in de vorige paragrafen heb gegeven. Die analyse maakt duidelijk dat het niet één fysiek feit is dat een moeten-oordeel waar maakt, maar een ingewikkeld complex van feiten, dat bestaat uit het gelden van beginselen, regels en doeleinden, het voldaan zijn aan de voorwaarden daarvan

en een bepaalde weegverhouding tussen redenen voor en tegen het deontische feit. Deze feiten zijn, om de complexiteit te verhogen, mogelijk zelf deels ook weer reden-gebaseerd. In laatste instantie kunnen op deze manier de bestaansvoorwaarden van deontische feiten worden weergegeven in termen van enkel fysieke feiten en disposities tot mentaal gedrag van individuele mensen.

8.2 De relatie tussen moeten en gedrag

De tweede vraag uit de inventaris heeft betrekking op de relatie tussen moeten en gedrag. Welke verbanden bestaan er tussen moeten-oordelen en het gedrag waarop die moeten-oordelen betrekking hebben?

Het antwoord draait om het onderscheid tussen twee soorten van redenen. We hebben gezien dat we kunnen onderscheiden tussen deontische (gedragleidende) redenen en anankastische (verklarende) redenen. De laatste redenen zijn redenen in de zin van oorzaken die - in retrospectief - het gedrag kunnen verklaren. Een belangrijke categorie van oorzaken van menselijk gedrag bestaat uit bewustzijnstoestanden en een belangrijke subcategorie daarvan is weer die bewustzijnstoestanden die inhouden dat zich bepaalde deontische redenen voordoen.

Figuur 2: Deontische en anankastische redenen voor gedrag

Sterker nog, de meest fundamentele categorie van deontische redenen, de persoonlijke redenen, is zelfs gedefinieerd in termen van die bewustzijnstoestanden. Een feit *F* is een deontische reden voor een persoon *P* om *H* te doen, indien het bewustzijn van *F* *P* pleegt te motiveren tot het verrichten van *H*. Vgl. figuur 2.

Stel dat *P* iemand in nood ziet en daardoor wordt gemotiveerd om die persoon te helpen. Als er geen tegen-motieven zijn, zal *P* die persoon dan ook inderdaad helpen. In dat geval is het feit dat *P* iemand in nood zag (een bewustzijnstoestand) de anankastische (verklarende) reden waarom *P* die persoon hielp. Als *P* door het bewustzijn van dergelijke feiten gemotiveerd pleegt te worden, zijn dergelijke feiten redenen *voor P* om te helpen, of - met andere woorden - redenen waarom zij moet helpen. Het feit dat iemand in nood verkeert is dan voor *P* een deontische (gedragleidende) reden om die persoon te helpen.

Er blijkt dus in geval van persoonlijke deontische redenen een sterk verband te zijn met anankastische redenen. Omdat er ook een nauw verband bestaat tussen anankastische redenen voor feiten, waaronder het feit dat een bepaalde handeling wordt verricht, en die feiten zelf, is er een (iets minder nauw) verband tussen persoonlijke deontische redenen en

gedrag. Het bewustzijn van een persoonlijke deontische reden voor gedrag zal gewoonlijk motiveren tot dat gedrag.

Hiermee is een verklaring gegeven voor het verband dat Hare aangaf tussen het aanvaarden van moeten-oordelen en gedrag. Uit het aanvaarden van een moeten-oordeel blijkt dat men zich bewust is van de aanwezigheid van deontische redenen voor gedrag en dat bewustzijn zal per definitie gewoonlijk leiden tot motivatie om dat gedrag te verrichten.

In het geval van persoonlijke deontische redenen is er een nauw verband tussen deze redenen en oorzaken van gedrag, al vallen de deontische en de anankastische redenen niet samen. Dit nauwe verband wordt wat losser als het gaat om sociale deontische redenen. Maar omdat sociale deontische redenen weer gedefinieerd kunnen worden in termen van persoonlijke deontische redenen, is er toch nog een inherent verband tussen sociale deontische redenen en concreet gedrag. Dit verband is bijna geheel verloren gegaan in geval van institutionele deontische redenen, waar de redenen voor gedrag meer gelieerd zijn aan het feitelijk erkennen van de institutie als geheel dan aan het verrichten van het gedrag waarvoor de redenen pleiten. Het verband tussen deontische redenen en anankastische redenen moet begrepen worden vanuit de relatie tussen deze twee op het nivo van de persoonlijke redenen.

Met het verband tussen deontische redenen en gedrag is eigenlijk ook het verband gegeven tussen moeten-oordelen en gedrag. Moeten-oordelen zij waar of onwaar op grond van de redenen voor en tegen het in die oordelen aan de orde gestelde gedrag. Of Jan gestraft behoort te worden is afhankelijk van de redenen voor en tegen het straffen van Jan.

Anders dan non-cognitivisten als Hare ons hebben willen doen geloven, is er geen algemeen geldig verband tussen moeten-oordelen als linguïstische entiteiten en gedrag. Het moeten zit in de feiten zelf en niet in de oordelen waarmee het moeten tot uitdrukking wordt gebracht. Dat sluit niet uit dat soms door taaluitingen verplichtingen kunnen ontstaan, zoals in het geval van bevoegd gegeven bevelen. Het is zelfs mogelijk, maar zeker niet noodzakelijk, dat bevelen worden gegeven in de termen van moeten-zinnen. Maar dit alles heeft niets te maken met een algemeen geldend verband tussen moeten-oordelen en gedrag.

9. DE RELATIVITEIT VAN HET MOETEN

De laatste vragen die ik met betrekking tot het moeten heb geïdentificeerd hebben betrekking op de relativiteit van het moeten. Is een concreet moeten steeds relatief met

betrekking tot een gezichtspunt of bepaalde normen en is het zinvol te zeggen dat men zich aan de normen van een bepaald gezichtspunt moet houden?

Deontische feiten zijn reden-gebaseerd, dat wil zeggen afhankelijk van andere feiten die er als redenen voor of tegen pleiten. Die feiten ontleen op hun beurt hun status als redenen aan beginselen etc, die aan de redenen ten grondslag liggen. Daarom is elk concreet moeten relatief ten opzichte van de redenen en beginselen waarop het is gebaseerd. Maar het verdient opmerking dat deze relativiteit geldt voor alle reden-gebaseerde feiten en niet alleen voor deontische feiten. Een doelpunt is ook relatief ten opzichte van het feit dat de bal over de doellijn ging en de betreffende regel van het voetbalspel.

Overigens wil de relativiteit van een concreet moeten ten opzichte van bepaalde normen niet zeggen dat elk moeten relatief is met betrekking tot een gezichtspunt. Het feit dat ik een ijsje moet kopen is relatief ten opzichte van de norm (eigenlijk een te sterk woord) dat ik een ijsje moet kopen als ik zin heb in een ijsje, maar die norm behoort niet tot enig gezichtspunt en het moeten is daarom ook niet relatief ten opzichte van een gezichtspunt.

Relativiteit van een concreet moeten ten opzichte van een gezichtspunt doet zich slechts voor als voor de vaststelling van dat moeten slechts rekening wordt gehouden met redenen vanuit dat gezichtspunt. Eventuele redenen vanuit andere (of geen) gezichtspunten worden niet in aanmerking genomen. Zo is een juridisch moeten enkel gebaseerd op juridische redenen en eventueel aanwezige andere redenen worden niet in aanmerking genomen.

Wil die relativiteit van elk concreet moeten zeggen dat we iets wat we moeten doen slechts hypothetisch hoeven te doen, namelijk voor zover we ons aan de betreffende normen of gezichtspunt willen houden? Het antwoord lijkt op het eerste gezicht misschien bevestigend, maar moet toch ontkennend zijn. Het lijkt misschien bevestigend, omdat een moeten-oordeel de gelding van de aan dat oordeel ten grondslag liggende normen veronderstelt. Het moet ontkennend zijn, omdat het veronderstellen van een norm niet wil zeggen dat oordelen welke op die veronderstelling zijn gebaseerd daarmee ook hypothetische oordelen zijn geworden.

Als Jan gestraft behoort te worden omdat hij een dief is, veronderstelt dat de norm dat dieven gestraft behoren te worden. Maar dat wil niet zeggen dat het feit dat Jan gestraft moet worden eigenlijk inhoudt dat Jan gestraft moet worden als men aanvaardt dat dieven gestraft behoren te worden. Netzomin houdt het feit dat Jannie een doelpunt heeft gemaakt in dat Jannie een doelpunt heeft gemaakt voor zover men aanvaardt dat er een doelpunt is als de bal over de doellijn gaat. Vooronderstellingen van feiten zijn geen hypothetische clausules in die feiten zelf.

Ook houdt het feit dat iets juridisch gezien moet, niet in dat het slechts moet voor zover men zich aan het recht wil houden. De theorie dat dit anders zou zijn veronderstelt blijkbaar dat er een moeten is dat niet relatief is ten opzichte van bepaalde redenen. Elk relatief moeten is dan een hypothetisch moeten, hypothetisch voor het geval men de betreffende feiten als deontische redenen wenst te erkennen. Daarnaast zou het zinvol zijn te vragen of men die feiten onvoorwaardelijk als redenen moet erkennen. Slechts als dat laatste het geval zou zijn, zou er sprake zijn van een onvoorwaardelijk niet-relatief moeten.

Als hetgeen hierboven werd gesteld over de relativiteit van alle concrete moeten juist is, kan het wel zo zijn dat men zich aan bepaalde normen moet houden, maar is ook dat moeten relatief. Bijvoorbeeld, het kan zo zijn dat men een morele verplichting heeft zich (onder bepaalde voorwaarden) aan het recht te houden. Maar die verplichting is dan weer relatief ten opzichte van de normen en de redenen van de moraal. Een niet-relatief moeten is onmogelijk, omdat alle moeten reden-gebaseerd en dus relatief is.

Als men juridisch gezien iets moet doen, wil dat zeggen dat men iets moet doen voor zover men juridische redenen in acht neemt. Maar dat wil niet zeggen dat men het slechts hypothetisch hoeft te doen. Dit moeten is net zo on-hypothetisch als elk ander moeten en net zo relatief als elk ander moeten.

Toch heeft het idee dat een jurisch moeten slechts hypothetisch is, dat men het slechts hoeft te doen voor zover men zich aan het recht wil houden, iets aantrekkelijks. Hoe valt dat te verklaren? Het antwoord op die vraag is dat een juridisch moeten gebaseerd is op institutionele en sociale normen. Het moeten dat daaruit voortvloeit is geen persoonlijk moeten en leidt daarom niet perse tot een motivatie om te handelen. Die motivatie zou wel bestaan als men de persoonlijke norm heeft zich aan het recht te houden. Dat wil zeggen dat er bij een juridisch moeten wel sprake is van een *hypothetische motivatie*, namelijk voor zover men de persoonlijke norm hanteert dat het recht moet worden gehoorzaamd. Maar er is geen sprake van een hypothetisch moeten, want het juridische moeten hoeft niet een persoonlijk moeten te zijn.

10.TOT SLOT

De centrale stelling van dit artikel is dat een concreet moeten een reden-gebaseerd feit is, dat zich niet principieel onderscheidt van andere soorten reden-gebaseerde feiten. De bestaansvoorwaarden van deontische feiten houden onder meer de gelding van normen in, maar die gelding is zelf een individueel-psychologisch of een sociaal verschijnsel. Met andere woorden, deontische feiten zijn 'gewone' feiten.

Deontische feiten zijn nauw gelieerd aan normen, maar moeten daarvan strikt worden onderscheiden. Normen zijn geen beweerzinnen die waar of onwaar zijn; ze drukken geen feiten uit, maar zijn veeleer instrumenten waarmee mensen betekenis geven aan feiten. Die feiten kunnen op grond van normen tot redenen voor gedrag worden.

De normen die aan deontische feiten ten grondslag liggen behoren tot drie verschillende typen, namelijk persoonlijke normen, sociale normen en institutionele normen. De laatste twee soorten normen kunnen bovendien tot een gezichtspunt behoren. In het geval van persoonlijke normen bestaat er een nauw verband tussen het aanvaarden (hanteren) van de norm en het gemotiveerd worden tot het door die norm voorgeschreven gedrag. Dit verband verklaart de samenhang tussen deontische (gedragleidende) en anankastische (verklarende) redenen en waarom aanvaarding van een concreet moeten-oordeel veelal leidt tot het gedrag dat verplicht is.